
MIRKO ĐORĐEVIĆ

CATENA MUNDI KAO TEMA

Od XVIII veka, tako kažu istoričari, Balkan kao tema i balkanologija kao nauka doživljavaju polet i procvat sve do tada nepoznat. Radovi Šajnovića, Vuka, Kopitara, Miklošića i Jovana Cvijića — pomenimo naše, pored Zlatarova, Krečmera, Šarla Dila i drugih — istakli su drevnu postojbinu Pelasta, Bruga, Dardanaca, Tračana i Ilira kao temu izuzetno opsesivnu i zahvalnu za ispitivanje.

U XIX i početkom XX veka nastupio je preokret u shvatanju i tumačenju kulturne istorije Evrope. Balkan se objavio kao geo-politički i etno-kulturni kompleks na kome je ponikao i razvijao se tokom vekova i milenijuma, genij protomajstora kulture i civilizacije Evrope —, uvek vezan za tokove svetske kulture. Radovi naučnika na ispitivanju izvora (ogromno delo Momzena i Rostovceva), duhovito i inventivno ispitivanje *istočnika* (to je za Milana Budimira reč sama, živa i nepresušna, semantički mnogoznačna, osebujna i bogata — a u tome je tajna njegove metode etimologija) obogatili su balkanologiju kao nauku i razmakli horizonte ljudskih znanja, posebno raslojavanjem i ispitivanjem *balkanizama*.

Sa Budimirom i P. Skokom ovaj je polet dobio još snažnije impulse, razvio se u školu veoma smelog i originalnog tumačenja geneze balkanske kulture na temelju studiozne naučne analize¹⁾.

¹⁾ Ovaj naučni polet je dobio poseban izraz u širokoj aktivnosti Milana Budimira i Pera Skoka pokretanjem časopisa na francuskom jeziku u Beogradu, *Revue internationale des études balkaniques*. Časopis je okupio saradnike sa Balkana i iz celoga sveta. Našli su se na okupu briljantni stilista i znalac, vizantolog Ostrogorski, lucidni Šari Dil čija je knjiga osvojila simpatije najšire publike, *Vizantijske slike*, u izdanju SKZ, Zlatarov, Zeljinski i brojni drugi.

Časopis je dragocen za našu kulturnu istoriju jer je veliki krug tema posmatrao u uzajamnoj vezi i određivao je sa naučnom argumentacijom konture balkanske sudbine. Balkan je posmatran kao tle na kome su se sretali i smenjivali Iliri i Kelti, grčki trgovci, germanska plemena, Avari, Sloveni i Vizantijci i ostavljajući traga o sebi formirali ono što se može nazvati

---

Međutim, pored svega ovoga što smo istakli, ostaje do danas problem terminološke prirode pri posmatranju nastanka i geneze evropske kulture i mesta Balkana u tom posmatranju.

Brojni istraživači različitih oblasti evropske kulture i civilizacije ostaju uporno uz termin *zapadnoevropski*, obuhvatajući njime Evropu od Grka do modernog Zapada i isključujući recimo, Rusiju iz kruga posmatranja. Milan Budimir je delima kao što su *Carmen Arvale* ili *Grci i Pelasti* prikazao svoja magistralna ispitivanja i pokazao vezu preko najstarijeg indoevropskog dijalekta balkanske kulture sa kulturom sveta. Ali istoričari kulture i ranije pa i danas zadržavaju svoja shvatanja uglavnom u nameri da prikažu kako je moderni Zapad jedini neposredno baštinio kulturno i civilizacijsko nasleđe minulih vekova i kako je sudbina toga Zapada sudbina i istina budućnosti sveta i čoveka.

Ovaj momenat ćemo uočiti bilo da posmatramo prikazivanje istorije književnosti, slikarstva ili muzike, bilo da posmatramo prikazivanje ostalih oblika i manifestacija kulturnog i civilizacijskog nasleđa prošlih i iščezlih kultura. Kod mnogih autora to se sreće već u samom naslovu njihovih dela ili u podnaslovu koji i ima nameru da istakne, u tematskom smislu, suštinu i metod ispitivanja kao i ugao posmatranja.

Iz sfera čisto naučnih, razume se, ovaj se problem prelama i vidljivo manifestuje u političkom vidu u obliku sasvim aktuelnom. Ukazaćemo na neka dela i autore, od kojih mnogi, kao što je Erih Auerbah, to priznaju kao vlastiti nedostatak²⁾.

balkanski mentalitet, karakterne crte i osobine prenošene s predaka na potomke. No u prvom redu balkanska je sudbina u asimilaciji kulturnih tokova i prenošenju humane poruke kulture i civilizacije u svet. Otuda su ovaj kompleks još talijanski humanisti nazivali *catena mundi* to jest, „svetske verige“ i taj naziv srećemo ne samo kod Cvilija, nego i mnogo šire i češće.

Posebno sintetizovane ove ideje srećemo u studiji toga časopisa *Destinées balcaniques* koja i danas nije izgubila ništa ne samo od svoje naučne vrednosti — to sa pravom naukom nije slučaj nikada — nego i od svoje aktuelnosti. (Napomena M. Đ.)

²⁾ O. Špengler: *Propast Zapada*, Kosmos, Beograd, 1935. godine, 1 i 2 knjiga.

J. Hulzinga: *Jesen srednjega veka*, izd. Matica hrvatska, Zagreb, 1964. godine.

E. Auerbah: *Mimezis*, Nolit, Beograd, 1968. godine.

G. Childe: *De la préhistoire a l'histoire*, Gallimard, Paris.

G. Cohen: *La grande clarté du moyen age*, coll. "Idées", Gallimard, Paris.

J. Servier: *L'histoire de l'utopie*, Gallimard, coll. "Idées", Paris.

Svi ovi autori posmatraju tokove svetske kulture kao prenošenje iz antičke Grčke na Rim i kasnije na centralnu latinsku Evropu, i u kulturološkom pogledu zanemaruju udeo Balkana a posebno severnog Balkana, u nastanku i formiranju evropske kulture u celini. (Napomena M. Đ.)

Ovo ističemo namerno jer baš radovi Milana Budimira pomeraju horizonte evropske kulture šire i dublje u prošlost, vraćaju nas na prave početke, na izvore istorije pa i preistorije.

Budimirove argumentacije su znalačke, izložene odnegovanom kulturom reči, obrazložene strašću filologa, mislioca i kulturologa i počivaju na zaista ogromnom činjeničkom materijalu iz kulturne istorije Balkana, njegove daleke i bliže prošlosti. Posebna vrednost Budimirovih eseja je izvanredni i skoro neponovljivi smisao za paralele, za magistralne refleksije i zaključke koji imaju vrednost uzbudljivih naučnih otkrića. Tako su se njegove nadahnute analize Homerovih dela i večne njihove poruke o ljubavi i smrti u grču života koji kao duga traje svoj put od rođenja do smrti, izdigle sa balkanskog kompleksa i ugradile sebe u neprolazne kvalitete opšte-ljudske kulture. Tako je tema o mesijanizmu kulture i smislu njenog trajanja trajala od pred-homerovskih vremena, preko Atine i našeg prostora, Rima da postane svojina moderne evropske kulture, Jer, upravo je kultura čovekovo pamćenje o sebi samom, upravo je kultura stvarni početak čovekovog prisustva na celokupnoj *ekumeni*.

Ovo je knjiga koju čini jedanaest eseja koji su nastajali i stvaralački se dograđivali tokom četrdeset godina službe nauci. Eseji različitih naslova, bazirani na izučavanju ne toliko izvora, koliko *istočnika*, obuhvataju veliku temu o počecima i sudbini balkanske kulture³⁾.

Kulturni počeci Evrope su balkanskog porekla (esej *Balkanski koreni evropske pismenosti*) i traju na prostoru od tridesetak vekova rađajući nove impulse i nova kulturna žarišta. Ova, u osnovi balkanska ideja evropske kulture progovara u revoluciji Vuka Karadžića jednako kao u delu i kulturnoj misiji Save Nemanjića (esej *Vukova buna*), kao što bogumilsko-patarenska jeres koja je bila Reformacija pre one Luterove nadovezuje sebe na priče Simeuna đaka o *prevrtaniji* i krvavo-crvenim barjacima sa Istoka što će objaviti početak novoga doba, doba ljudskoga bratstva (eseji *Trikleti babuni i babice patarenske* ili *Kočićeve mesijanizam*).

Od drevnih Hiperborejaca, preko Atine i Rima, carevine Turske na našem prostoru živi ideja o velikoj Utopiji i mesijanskoj ulozi Slovena u budućnosti Evrope i sveta. Ova ideja o vezi iz-

³⁾ Ovaj mali esejistički pristup Budimirovom delu pisan je povodom knjige, nedavno objavljene u Beogradu, *Sa balkanskih istočnika* od Milana Budimira. Ovo delo se pojavilo u izdanju SKZ kao 417 knjiga LXII kola — Beograd 1969. godine.

među antičkih utopija i kasnijih socijalističkih revolucija u više navrata je bila predmet pažnje i ispitivanja ovoga naučnika.

Ovde su te misli sažete u eseju *Balkanski prilog Oktobru*, koji je nešto izuzetno po širini posmatranja, po spretnosti prosuđivanja i izvođenja zaključaka. Čisto leksički gledano, kraljevskom kancelaru Tomasu Moru pripada kovanica *utopija* i od njega je ona stigla u kulturni rečnik novijeg doba.

Međutim, ističe Budimir, utopija je bilo još mnogo ranije pre Renesanse, još u antičkim vremenima. Po svemu sudeći, utopija je pesnička mašta, metafora jeretika i sanjara o srećnoj budućnosti ljudskoga roda. Uglavnom je jasno da su sve utopije bekstva iz zemaljskih, društveno-političkih realnosti, iz ljudskih teskoba i mučnina, u prošlost ili u budućnost. Ne treba ni pokušavati geografsku identifikaciju u prostoru i vremenu — utopije su mesijanizam, hilijazam i večiti san gladnih i žednih o *zlatnom veku* koji je postojao, i koji će, opet jednom, nastupiti na zemlji, među ljudima.

Socijalističke revolucije idu u ideji od Hiperborejaca do tvoraca naučnog socijalizma i u Lenjinovom činu, u kanonadi sa Aurore, progovori-
lo je ne nešto slučajno, nego vekovna, milenijumska ideja o istinskom *katoličanstvu*, u pravilnom i tačnom značenju ovoga pojma. Ovu paralelu Budimir produžuje i na suštinski smisao naše revolucije.

Ako bismo, dakle, tražili neku eventualnu ubikaciju u prostoru, ta Utopija koju pominju antički pisci, mogla bi se ipak locirati tu negde, u naše balkanske i severnije, u slovenske prostore⁴⁾.

Samo u svetlu ovakvih paralela i ovako izloženih kao što to Budimir čini, možemo razumeti činjenicu da je slovenofilstvo uvek imalo u sebi naglašenu crtu mesijanizma. Jedan Dostojevski je verovao snagom mistika, da je baš Slovenima namenjena uloga i misija ostvarenja sveljudskoga bratstva.

Ovakve paralele, priznajemo, zbunjuju. Međutim, dovoljno je setiti se samo kako je uvek, u momentima velikih istorijskih činova oživljavala paralela između Lenjina i Dostojevskog i čak, pojavljivala se kao realnost. Još 1919. godine u časopisu *Plamen* Avgust Cesarec je pisao o Oktobarskoj revoluciji kao o događaju u kome su

---

⁴⁾ Mnogo pre pojave ove knjige Milan Budimir se bavio baš tom ubikacijom Utopije. Uporediti s tim u vezi: *Antičke utopije i socijalističke revolucije*, otisak iz Glasa SANU CCLI 6, Beograd, 1961. godine.

se misao Fjodora Dostojevskog i prometejski Lenjinov čin spojili i počeli ostvarivati.

Nećemo se zadržavati na zaista ogromnom materijalu kulturne istorije Balkana, na masi činjenica i paralela kojima se obrazlaže ubikacija mesta gde se nalazila velika Utopija ili gde će se javiti ponovo — to, uostalom, mogu prosudivati samo takvi znalci i stručnjaci Budimirovog formata i znanja — jer, činjenica je da se Velika Utopija počela realizovati baš na terenu iza Karpata, severno prema reci Dnjepru, na prostorima nepreglednih stepa.

Socijalističke revolucije ostvarile su se, suprotno marksističkoj *mančesterskoj formuli* ne u razvijenim zemljama urbaniziranog i industrijalizovanog Zapada gde ima radništva i klasno-svesnog proletarijata, nego na slovenskim prostorima, gde je zadruga i drugi oblici radne zajednice ne nešto arhaično već se može transformisati u novo suštinom svoga kolektivizma i stečenih navika na rođenom tlu.

Tamo, u te danas, slovenske prostore, u taj *barbaricum*, su određivali mesto srećnih podanika Utopije. Na tim se prostorima sreću Platon i Zaratustra — vekovne konfrontacije hrišćanstva i bogumilstva, Pape i Antipape na našem terenu — u kulturnoj simbiozi i tamo se počelo oblikovati novo društvo u znaku magičnih simbola srpa i čekića. Tamo je taj *Treći Rim* o kome se tako često govori u ovoj knjizi. To je famozni treći i poslednji Rim o kome Krleža govori da je postao moto paničnog straha za vrhove evropskog kapitala posle pojave Lenjina⁵⁾.

Dakle, na terenu *Velike Skitije*, posle vekova i milenijuma, inicirana sa Balkana kao i sva balkanska kultura i evropska u celini, progovorila je tradicionalna slovenska muraljubivost, magičnom snagom kroz delo Dostojevskog, ničevskom *Übermenschu* suprotstaviće se *svečovek* Dostojevskog. Jer, antičke su utopije morale imati neku podlogu u realnosti Balkana, posebno severnog Balkana koga je karakterisala hortikultura bez gradova i većih naselja. Uostalom, zar taj san o sveslovenskoj državi nije progovorio u Dostojevskom, Juriju Križaniću ili Petru Kočiću!

⁵⁾ Izraz i pojam o kojima je reč veoma su zanimljivi pa i zagonetni. Misao o Moskvi, kao o trećem Rimu, kojom se služil Budimir tako često i mnogi drugi, veoma je stara. Njome se služila i zvanlična propaganda ruskog carizma i ozbiljna nauka, na svoj način, razume se.

Nikolaj Berdjajev u napomenama za svoja dela kaže da se radi o jednoj, možda slučajnoj rečenici, izrazu, iz pisma jednog kaludera iz grada Pskova, u XIII veku upućenog caru Ivanu Groznom. Ta rečenica glasi: „Dva su Rima pala, treći, Moskva, stoji a četvrtoga neće ni biti!“. Ovaj se izraz od tada pa do danas, danas posebno, upotrebljava i tumači u raznim prilikama, razume se, različito i po potrebi trenutka. (Napomena M. Đ.)

Postoji i dosta je popularno mišljenje da naučnici ovoga formata razmišljaju u velikim i uopštenim kategorijama, da preko mere i bez mere uopštavaju i da na sve gledaju *sub speciae aeternitatis*, da retko, gotovo nikako, silaze sa naučnog Olimpa u svet aktuelnosti i konkretne svakodnevice. Sa Milanom Budimirom to nije slučaj.

On prati pojave i simptome, sakuplja ih u žihu i vešto sabire duhovne i kulturne meridijane ekumene svodeći ih na naš kulturni momenat. U njegovim se analizama dvadesetpetvekovni tokovi balkanski ulivaju u vizionarski čin Lenjinov, u njegov konkvistadorski podvig. Tako treba razumeti i njegovo oduševljenje za »veliko, svetsko, sovjetsko čudo«, njegov ponos na ćirilicu i slovensko pismo — »stigla je na zvezdu Danicu«.

Danas su ponovo oživele teme o Srbima i Hrvatima, o ćirilici i latinici, o Bosni između Istoka i Zapada, o početnom inicijalu za musliman kod nas, a u svetskim razmerama oživljavaju i podmlađuju se teorije svakakve pa i kulturne, o Istoku i Zapadu. U vezi s tim ova knjiga postaje izuzetno aktuelna i potrebna. Formula pskovskog monaha može svaki čas da oživi ko zna sve u kom značenju trećega Rima.

Jedno pitanje ostaje otvoreno posle ove značajne knjige. To je pitanje o kulturi tog *Trećeg Rima* i o njenom ulivanju u tokove svetske, opšteljudske kulture.

Pola veka iskustva socijalističke kulture u rukama države nije dalo najbolje rezultate. Neće li taj treći Rim postati imperija, nije li to već postao, koja će pritisnuti zemlje i narode negirajući kulturu? Hoće li taj Rim imati, sem moći, i onog humanističkog univerzalizma kojim su dva prethodna obeležili svoje tragove svuda, pa i u našim krajevima. Mislimo na kulturu.

Uostalom, jesu li ikada moć i humanost bili nerazdvojeni?

Ovo pitanje možda sudbonosno za kulturu Evrope i sveta zaobilaze mnogi istoričari kulture, uglavnom iz straha. I ona *Pax Staliniana* o kojoj je govorio Krleža istinska je opasnost koja se nadnosi nad kulturu. U naše vreme do sada i neslućenog preispitivanja i radikalnog vrednovanja, Rim kao *orbis*, kao osa sveta izaziva velike otpore, uglavnom političke i kulturne otpore. Ove otpore ne bi trebalo tumačiti kao nacionalne izraze u smeru buđenja — malo je pristalica teorije Andre Malroa o XX veku kao veku nacija — a mnogi i to čine. Još je Martin Luter u XVI veku govorio da je Antihrist u Rimu!

Univerzalizam svetske kulture danas se kreće sasvim suprotnim smerom od magnetskog polja političke i privredne moći trećega Rima, pa se čak događa paradoks, treći Rim i njegov kulturni forum su sve više u senci provincije.

Na periferiji i u provinciji, literarno, filozofski, slikarski i opšte, stvaralački, mnogo se originalnije i inventivnije misli nego u Rimu današnje socijalističke zajednice.

Da li je jedan Mark Šagal moguć u kulturnoj sferi koja ispunjava prostore onoga što je jednom nazvano *civitas sovietica*?

Uostalom, budući putevi sveta i čoveka progovoriće kroz velika dela kulture.

